

FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN TƏRCÜMƏSİ ZAMANI YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR

Zümrüd Qafarlı

Azərbaycan Dillər Universiteti

<https://Orcid.org/0000-0002-0663-4640>

z_qafarli@hotmail.com

Xülasə

Məqalədə leksik vahidlər, frazeoloji birləşmələr, metaforlar, onların ekvivalentliyi, uyğunluğu, tərcüməsi məsələləri araşdırılır. Dil tədrisində ən çətin vahidlər hesab olunan sabit söz birləşmələri, frazeoloji birləşmələr, metaforların tərcüməsində qarşıya çıxan çətinliklər təhlil olunur. Frazeoloji vahidlərin tərcüməsi digər leksik vahidlərdən onunla fərqlənir ki, onların tərcüməsi metaforun özünün tərcüməsi ilə eyniləşir.

Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı metaforların tərcüməsinə fərqli yanaşılmalıdır, burada vacib nüans ingilis dilinin fonu və onun frazeoloji komponenti haqqında kifayət qədər məlumatlı olmaqdır.

Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı ekvivalentlik və uyğunluq anlayışlarının ziddiyyətlər kimi deyil, tərcümənin tamamlayıcı metodları və ya prosesləri kimi nəzərə alınması nəzərə çatdırılır.

Açar sözlər: leksik vahidlər, sabit söz birləşmələri/frazeoloji vahidlər, metaforlar, ekvivalentlik, uyğunluq.

DIFFICULTIES APPEARING DURING THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Zumrud Gafarli

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article deals with the issues of lexical units, phraseological units, metaphors, their equivalence, compatibility and translation. Difficulties encountered in translation of stable word combinations, phraseological units, and metaphors, which are considered the most difficult units in language teaching, are analyzed. The translation of phraseological units differs from other lexical units in that their translation is almost the same with the translation of the metaphor itself.

When translating phraseological units, the translation of metaphors should be treated differently, where the important nuance is to be sufficiently informed about the background of the English language and its phraseological component.

When translating phraseological units, the concepts of equivalence and compatibility are taken into account not as opposites, but as complementary methods or processes of translation.

Key words: lexical units, fixed word combinations / phraseological units, metaphors, equivalence, compatibility.

ТРУДНОСТИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Зумрут Кафарлы

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В статье рассматриваются вопросы лексических единиц, метафор, фразеологизмов, их эквивалентности, сочетаемости и перевода. Анализируются устойчивые словосочетания, фразеологизмы, метафоры, которые считаются наиболее сложными единицами в обучении языку, а также анализируются трудности, возникающие при их переводе. Перевод фразеологизмов отличается от других лексических единиц тем, что их перевод идентичен переводу самой метафоры.

При переводе фразеологизмов к переводу метафор следует относиться по-разному, где важным нюансом является достаточное знание предыстории английского языка и его фразеологической составляющей.

При переводе фразеологизмов понятия эквивалентности и совместимости учитываются не как противоположности, а как взаимодополняющий способы или процессы перевода.

Ключевые слова: лексические единицы, устойчивые словосочетания / фразеологизмы, метафоры, эквивалентность, сочетаемость

Giriş / Introduction

İngilis dilinin yuxarı kurslarda tədrisi zamanı tələbələrdə frazeoloji birləşmələrin, yəni sabit söz birləşmələrinin tərcüməsi, mənanın anlaşılması zamanı müəyyən çətinliklər yaranır. Bəzən tələbələr frazeoloji birləşmələri hərfi tərcümə etməyə cəhd edirlər. Müəllimin köməyi ilə onun ekvivalentini taparkən

də müəyyən çətinliklər yaranır. Bu məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün frazeoloji birləşmələrlə yanaşı, metaforları da tədqiq etmək lazımdır.

“Metafor” (q.yun. μεταφορά – “köçürmə”) və ya məcaz bir əşya, varlıq və hadisəyə məxsus əlamətin hadisə üzərinə köçürülməsi yolu ilə düzəlir [SEBEOK, 1986]. Metafor vermək istədiyi fikri çatdırmaqdan ötrü oxşarlıqdan istifadə edir.

Məsələn, *Saçların Günəşin al şafəqlərinə bənzəyir*. Nümunədən də göründüyü kimi, *saçların rəngi Günəşin al qırmızı boyanmış rənglərinə bənzədilir*.

Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi hər şeydən əvvəl fərqlidir, çünki onların tərcüməsi özlüyündə metaforun tərcüməsini əhatə edir. Bununla belə, onlar mənalarının leksikləşməsi ilə müəyyən edilir, bu, mütləq metaforlara aid deyil. Frazeoloji birləşmələri maraqlandıran metaforlar arasında ən azı iki növ metafor müəyyən edilir: ölü metaforlar və donmuş metaforlar [DELISLE, 1993:486].

Hər iki halda frazeoloji birləşmələrin mənasının metaforik mahiyyəti frazeoloji birləşmələrin mənasının leksikləşməsi ilə bir araya sığmır.

Ölü metaforların leksik vahid mənasında əhəmiyyətsizləşdirilmiş metaforik təsiri onun müvafiq məna kimi qəbul edilməsinin bir hissəsi olan metaforlardır. Digər metaforlar metaforik predikat kimi deyil, leksik vahid kimi tərcümə olunur.

Sabit metaforları frazeoloji birləşmələr hesab etmək olar, çünki bunlar tərifinə görə leksikləşdirilmiş məna daşıyır. Aşağıda təsvir edilən metaforun ötürülməsi ilə bağlı çətinliklər istisna olmaqla, onların yaratdıqları əsas çətinlik frazeoloji birləşmələrin daxilində sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsidir ki, bu da frazeoloji birləşmələrin özünün delimitasiyasından fərqləndirilməlidir.

Ekvivalentlik və yazışma arasındakı fərqi göstərmək məqsədi daşıyan Delil [DELISLE, 1993:486] misalını götürək: *“help pay the rent”*, *“helped pay the rent”* və *“succeeded in making ends meet”*; *“icarə haqqını ödəməyə kömək et”*, *“icarə haqqını ödəməyə kömək etdi”* və *“sonu təmin etməyə müvəffəq oldu”*. Bu üç ifadə bir ön söz istisna olmaqla, eyni sintaktik quruluşa malikdir və məcazi təsirin təhlili metaforun eyni sərhədlənməsinə gətirib çıxarır, yəni birinci feildən və onun sxemindən sonra aşağıdakı metaforik predikat bir modallıq ifadə etməyə xidmət edir. Bu ifadələrin tərcüməsinin təhlili iki fərqli mərhələyə çevrilən iki vacib elementi müəyyən etməyə – metaforanın və frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinə imkan verməlidir [NİDA, 1969:220].

"Pay the rent", and then the translation of the expression of the modality ("help"). Bu halda metaforik predikat "ödəmək icarə", sonra modallığın ifadəsinin tərcüməsi ("kömək"). Bu ifadələrdə bu iki element zamanla bir-birini izləsə belə, onların tərcüməsi tərs ardıcılıqla, yəni modallığın ifadəsindən əvvəl məcazi predikata əməl etməlidir. Hər iki tərcümə eyni tərcümə prosesindən istifadə etməklə edilib, fərq onun nəticəsinin qeyri-ənənəvi və ənənəvi xarakterindədir.

Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində sərbəstlik frazeoloji birləşmələrin çoxlu variantları halında təsdiqlənir. Konvensionallığına baxmayaraq, frazeoloji birləşmələr kimi mühafizəkar elementlərin bu cür müxtəlif lingvistik üsullarla özünü necə göstərə bilməsi təəccüblüdür. Bu, məsələn, ingilis dilində *"ilbiz sürətində get"* kimi tərcümə olunan ifadələrə aiddir: *"go at a snail's pace": "advance / roll like a snail / a slug", "advance / walk at a turtle's pace" or "take small steps"* (*"ilbiz kimi irəliləmək / ilbiz kimi yuvarlanmaq", "irəliləmək / tısbağanın sürətində gəzmək" və ya "kiçik addımlar atmaq"*). Sonuncu halda, kontekst məna fərqi neytrallaşdırmadıqca və o artıq aktuallığını itirmədikcə *"kiçik addımlarla irəliləmək"* – tərcümənin ixtiyari olduğunu söyləmək olmaz, çünki o, məna fərqi təqdim edir.

Baxmayaraq ki, bu nümunələr müəyyən edilmiş sərbəstliyi göstərə bilər, lakin onlar frazeoloji birləşmələrin tərcümə sərbəstliyinin orijinallığını izah etmir. Biz Nida və Taberin [NIDA, 1969:220] tərcüməsində frazeoloji birləşmələrin üç mümkün növ "semantik düzəlişlərin" və ya adi ingiliscə deyimlərin açıq-aşkar tanınmasında frazeoloji birləşmələrin sərbəst təqdimatını izləyirik.

Nəzərdə tutulan üç əsas növ bunlardır: a) idiomlardan qeyri-idiomlara, b) idiomlardan idiomlara və c) qeyri-idiomlardan idiomlara.

Frazeoloji birləşmələrin qeyri-frazeoloji ifadəyə və əksinə, qeyri-frazeoloji ifadədən frazeoloji birləşmələrə tərcüməsi göstərir ki, semantik parafrazalar həmişə frazeoloji birləşmələri tərcümə etmək üçün istifadə edilə bilər.

İfadənin metaforik mənasının semiotik hesablanması kimi müəyyən edilən ekvivalentlik frazeoloji birləşmələrin mükəmməl tərcümə prosesidir. Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində semiotik hesablamının oynadığı mühüm rol frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinin ixtiyari xarakterindən irəli gəlir, bu o deməkdir ki, frazeoloji birləşmələr həmişə semantik parafraza ilə tərcümə oluna bilər.

Beləliklə, frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi yuxarıda göstərilən sifətin ikinci mənasında şərtidir, çünki frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi leksik vahidlərdəki seqmentin mənası ilə leksik sifətlərdəki seqmentlər arasındakı mənə eyniliyindən irəli gəlir. Bununla belə, tərcümələr hərfiliklə məhdudlaşmadığı üçün bu tərcümə prosesindən frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi üçün də çox yaxşı istifadə oluna bilər. Başqa sözlə, tərcümə edən şəxsin bilik və təcrübəsindən asılı olaraq, onun artıq tərcümə etdiyi frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi üçün də yazışmalardan istifadə oluna bilər. Nəzərə alsaq ki, frazeoloji birləşmələr leksik vahidlərdir və uyğunluq və ekvivalentlik frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi prosesləri ola bildiyinə görə, bu, yuxarıda müəyyən edilmiş sifətin hər iki mənasında şərtidir.

Frazeoloji birləşmələr ehtiva etdikləri metaforun frazeoloji birləşmələrin hamısını əhatə etməsindən və ya onun yalnız bir hissəsini təmsil etməsindən asılı olaraq, iki fərqli şəkildə tərcümə olunur. Hər iki halda frazeoloji birləşmələr tez-tez məcburi, lakin danışığda dəyişkən linqvistik elementlə əlaqələndirilir. O bütün predikativ frazeoloji birləşmələrdə olduğu kimi, feilin tamamlayıcısı və ya ismin tamamlayıcısı ola bilər. Bu elementlər dəyişən olsa belə, mütləq frazeoloji birləşmələrin bir hissəsidir. Bu səbəbdən bunlar leksikləşmir, “qrammatikləşir”.

Məcəzləri qlobal olan frazeoloji birləşmələr adi tərcümə prosedurlarına uyğun olaraq, şərti şəkildə tərcümə olunur, yəni artıq müəyyən edilmiş tərcümələrə əsaslanan yazışma və ya ifadələrin mənasının semiotik hesablanmasına əsaslanan ekvivalentlik. Məsələn, həm uyğunluq, həm də ekvivalentlik mümkün olan *"kick the bucket"* = *"break his pipe"* və *"hold one's horses"* = *"go slowly"* – “vedrəni təpikləmək” = “tütün borusunu qırmaq” və *"atlarını tut"* = *"yavaş get"* ifadələri.

Birinci tərcümə qeyri-şəffaf olduğundan, xüsusən də kontekstdən kənar olduğu və hərfi olmadığı üçün uyğunluq ehtimalı daha yüksəkdir. İkinci misalda digər tərəfdən, ekvivalentlik daha çox ehtimal olunur, çünki ingilis dilinə tərcümə heç də metaforik olmayan semantik parafrazardır (burada mənə effekti pragmatikdir).

Leksikləşmiş metaforu qlobal olmayan frazeoloji birləşmələr də şərti şəkildə tərcümə olunur. Bu tip frazeoloji birləşmələr ən çox yayılmış frazeoloji birləşmələr tipini təmsil edir və buna görə də ən çox xarakterikdir. Məcəzi olmasa da, metafordan kənarda olan element buna baxmayaraq, frazeoloji birləşmələrin metaforik hissəsi ilə əlaqəlidir və bu səbəbdən sonuncunun

birləşməsi kimi qəbul edilə bilər. Lakin qrammatikləşmiş formadan fərqli olaraq, bu qeyri-məcəzi element leksik olaraq sabitləşmişdir. Buna görə də biz bu qeyri-metaforik elementi frazeoloji birləşmələrin metaforik hissəsinin birləşməsi kimi nəzərdən keçirə bilərik [NİDA, 1969:220].

Qeyri-metaforik elementin tərcüməsi metafor kimi müəyyənədicə rol oynayır. Həqiqətən də tərcümənin konvensional təbiəti ən çox məhz bu elementə əsaslanır.

Metaforik element kollektivin rolundan fərqli olaraq, kollokasiya münasibətində əsas rolunu tamamilə oynayan son dərəcə məhdud linqvistik kontekstdə “funksional” ekvivalentliyə çevrilir.

Yan Delil [DELISLE, 1993:387] tərəfindən izah edildiyi kimi, frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində ilk yanaşmalardan biri onların didaktik vahid kimi tanınmasıdır. Bunun üçün frazeoloji birləşmələrin qlobal və analitik mənasının təhlili tələb olunur ki, bu da təkcə frazeoloji birləşmələrdəki metaforun sərhədlərini deyil, həm də cümlədə frazeoloji birləşmələrin sərhədlərini müəyyən etməyi nəzərdə tutur. Bundan əlavə, frazeoloji birləşmələrin özündə olan elementləri (qrammatikləşmiş elementləri) düzgün leksikləşdirilmiş elementlərdən, sonuncunun daxilində isə məəcəzi elementlərdən ayırmaq lazımdır. Beləliklə, frazeoloji birləşmələri başa düşmək mürəkkəb bir işdir, çünki o, linqvistik ifadənin qrammatikləşdirilmiş, leksikləşdirilmiş və metaforik elementlərinin ətraflı təhlilini əhatə edir. Bu vəzifədə məna və sintaktik kombinatorikanın təhlilindən istifadə frazeoloji birləşmələrin bütün komponentlərini ayırmaq üçün tamamilə zəruri vasitədir. Pedaqoji və didaktik nöqteyi-nəzərdən, frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində prioritet məsələ frazeoloji birləşmələrin tanınması və onların sintaktik və semantik təhlilidir. Bunun üçün xüsusi ingilis dili frazeoloji birləşmələr lüğətləri ilə məsləhətləşməyə və ya dərstdə yaxud kiçik qruplarda praktiki frazeoloji birləşmələr tərcümə məşğələlərinin aparılmasına üstünlük verilməlidir. Dərs zamanı tərcüməyə yeni başlayan tələbələrə həyata keçiriləcək frazeoloji birləşmələrin tərcümə tapşırıqlarını daha yüksək səviyyəli tələbələr üçün nəzərdə tutula bilən faktiki tərcümə tapşırıqlarından ayırmaq olar.

Nəhayət, frazeoloji birləşmələri tərcümə etməkdə ikinci çətinlik ondan ibarətdir ki, əgər leksik vahidlərdə biz frazeoloji birləşmələrdə tapdığımız müxtəlif elementlərin sadə tanınması ilə kifayətlənə bilırıksə, metaforalarda tərcüməçilər tamamilə fərqli yanaşmalıdırlar. Konvensional frazeoloji və metaforik istifadə haqqında fəal biliklərə malik olmalıdırlar. Bu baxımdan,

frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi dilöyrənmə ilə başqa bir paralel təşkil edir, burada çoxdan məlumdur ki, bir dildə aktiv bilik onun passiv biliklərindən çox fərqlənir. Buna görə də tələbələr ingilis dilinin fonu və onun frazeoloji komponenti (atalar sözləri, ifadələr, birləşmələr və s.) haqqında istifadələrdən xəbərdar etmək vacibdir.

Beləliklə, köçürmə prosesinin özü ekvivalentlik üçün qorunur, çünki yazışma tərcüməyə və bəlkə də artıq müəyyən edilmiş ekvivalentliyə əsaslanır. Buna görə də uyğunluq və ekvivalentlik anlayışları arasındakı fərq mənanın təhlilindən irəli gəlməyən sadə köçürmədən fərqli olaraq, semantik köçürmənin orijinal xarakteri ilə izah edilə bilər. Beləliklə, biz göstərə bilərik ki, uyğunluq və ekvivalentlik anlayışları bir-birinə zidd olsa belə, onların tərcümə ediləcək seqmentə tətbiqi tamamilə fərqlidir, bu da tərcüməçilərin ehtiyac və biliklərinə və tərcümənin kontekstual şərtinə görə dəyişə bilər.

Nəticə / Conclusion

Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi əsaslı şəkildə ixtiyaridir, çünki o, həmişə semantik ola bilər və dil vahidlərinin frazeoloji və ya metaforik xarakterini əks etdirmir. Bundan əlavə, frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi semiotik nöqteyi-nəzərdən ikiqat şərti xarakter daşıyır: bir tərəfdən, müxtəlif dillərin iki leksik vahidi arasında şərti istinad əlaqəsi nöqteyi-nəzərindən, digər tərəfdən müxtəlif dillərin iki ifadəsi arasındakı əlaqələr semantikasi, yəni konvensional şəkildə ifadə edilən məna eyniliyi əlaqəsinə əsaslanan ekvivalentliyin şərti təbiəti ilə.

Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinin özəlliyi ondadır ki, frazeoloji birləşmələrin ekvivalentliyi prosesi də tərcümənin sabit və ümumi olması və uyğunluğun hərfi tərcümə ilə məhdudlaşmaması baxımından uyğunluq kimi də nəzərdən keçirilə bilər. Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinin bu özəlliyi, şübhəsiz ki, onların ixtiyari təbiəti istisna olmaqla, onların leksik vahidlər olması ilə izah olunur. Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi ixtiyari və şərti olduğundan, xarici dilin öyrədilməsi üsulları tələbələrə frazeoloji birləşmələrin tərcüməsini öyrənməkdə çox şey təklif edir və tərcümə nəzəriyyəsinin nəzəriyyə ilə praktika arasında adekvatlıq baxımından çox şey əldə etməli olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

Ədəbiyyat / References

1. Benson, M., Benson, E. & Ilson, R. (1997). The BBI Dictionary of English Word Combinations, 2nd ed. Amsterdam / Philadelphia: John

Benjamin's Publishing Company. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company. – 386 pages.

2. Cowie, A.P. (1998). Introduction. In Cowie, A.P. (Ed.) *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. – Oxford: OUP. – pp. 1-20.

3. Gläser, R. (1988) The grading of idiomaticity as a presupposition for a taxonomy of idioms. In Hüllen, Werner & Schulze, Rainer (Eds.) *Understanding the Lexicon*. – Tübingen: Max Niemeyer. – pp. 264-279.

4. Gläser, R. (1998) The stylistic potential of phraseological units in the light of genre analysis. In Cowie, A. P. (Ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. – Oxford: OUP. – pp. 125-143.

5. Delisle, J. (1993). *La traduction raisonnée. Manuel d'initiation à la traduction professionnelle de l'anglais vers le français*. – Ottawa, Les Presses de l'Université d'Ottawa, coll. «Pédagogie de la traduction». – 486 p.

6. Halliday, M.A.K. (1966). Lexis as a linguistic level. In Bazell, Charles E., Catford, John C., Halliday, Michael A.K. & Robins, Robert H. (Eds.) *In Memory of J.R. Firth*. – London/Harlow: Longmans. – pp. 148-162.

7. Howarth, P.A. (1996) *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*, Niemeyer, Tübingen.

8. Howarth, P.A. (1998). *The Phraseology of Learners' Academic Writing*. In Cowie, A.P. (Ed.). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. – Oxford: OUP. – pp.161-186.

9. Mel'čuk, I.A. (1998). Collocations and lexical functions. In Cowie, A.P. (Ed.) *Phraseology: Theory, Analysis, Applications*. – Oxford: OUP. – p.23-53.

10. NIDA, E.A. et Taber, C.R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. – Leiden: Netherlands. – 220 pages.

11. Sebeok, T.A. (1986). *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, New York, Mouton de Gruyter, coll. «Approaches to Semiotics», no 73, 3 vol. – New York: Mouton de Gruyter. – 2nd ed. – 448 pages.

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub

11.02.2024

Qəbul edilib

22.02.2024

Nəşrə tövsiyə edib

Ülviyyə Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent